

2012:06

Norra Åsums kyrka

Antikvarisk medverkan, 2011-2012

Jennie Björklund

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2012:06

Norra Åsums kyrka

- värme, ljud och ljus

Antikvarisk medverkan, 2011-2012
Norra Åsums socken, 3021
Kristianstad kommun
Skåne län

Jennie Björklund

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.m.se

© 2012 Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2012:06
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Radiator mot norra väggen i koret
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

NORRA ÅSUMS KYRKA - VÄRME, LJUD OCH LJUS

Innehåll

Sammanfattning av arbetena	5
Administrativa uppgifter	5
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	6
Utförda arbeten	8
Värmekonvertering	8
Vapenhus	8
Långhus, kor och dopkapell	10
Sakristia och absid	12
Efterlagning av golv	13
Klimatloggar	13
Lamphissar	14
Ljudsystem	15
Övriga åtgärder	16
Kyrkbänkar	16
Underhåll och lagningar	16
Konservatorsarbeten	17
Avvikelser från handlingarna	18
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	18
Iakttagelser under arbetet	19
Handlingar med relevans för ärendet	21
Källor och litteratur	21
Bilaga 1	22
Bilaga 2	27

Skånekartan med Kristianstad kommun och Norra Åsum ungefärligt markerat.

Del av Norra Åsums socken med kyrkan utpekad.

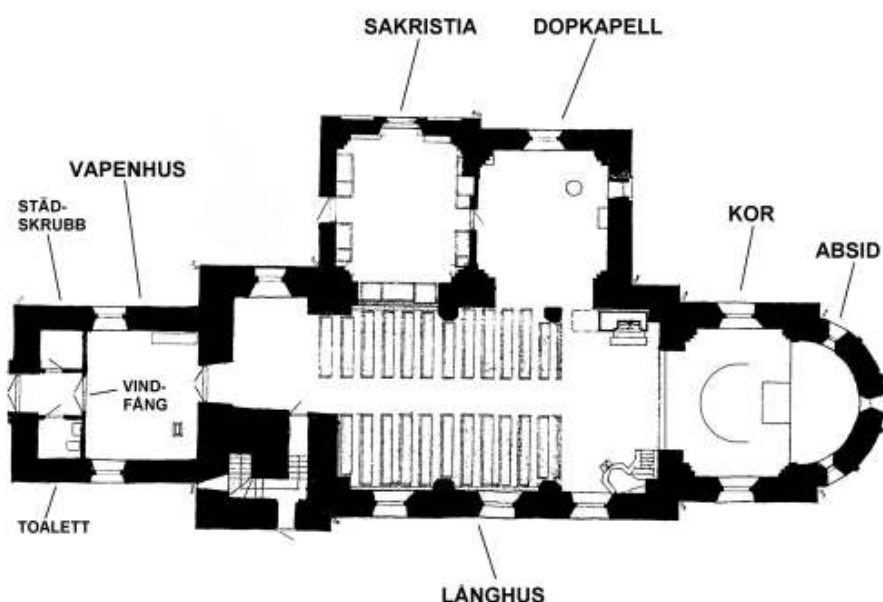
Sammanfattning av arbetena

I Norra Åsums kyrka har under hösten och vintern 2011-2012 utförts en konvertering av värmesystemet, från elvärme till vattenburen fjärrvärme. För att kunna styra och kontrollera värmen är anläggningen indelad i tre olika system - golvvärme i vapenhuset, bänkvärmare i långhuset, samt radiatorer som placerats på valda platser utmed väggarna i långhus, kor, dopkapell och sakristia. Samtidigt uppdaterades ljudsystemet genom att en ny hörslinga installerades och de högtalare som fanns byttes ut, samt kompletterades med nya. Till ljuskronorna i långhuset installerades lamphissar och i samband med monteringen av dessa kompletterades landgångarna på vinden. I övrigt har kyrkbänkarna målats om och på grund av nersmutsning under huvudarbetena erfordrades rengöring av inventarierna av konservator.

Administrativa uppgifter

Objekt	Norra Åsums kyrka
Socken	Norra Åsums socken, 3021
Kommun	Kristianstad kommun
Länsstyrelsens beslut	Beslut 1: 2011-09-07 (dnr: 433-1009-11) Beslut 2: 2011-12-06 (dnr: 433-22085-11)
Regionmuseets dnr	Beslut 1: K12.30-79-11 Beslut 2: K12.30-331-11
Beställare	Kristianstad Kyrkliga Samfällighet
Projektledare	(fr.o.m. 2011-11-01) WSP, genom Christian Heiman
Entreprenörer	LA Pipe Welding AB Malms Byggservice C4 Energi DM sound AB Objekt-Lyft i Gränna AB Broby trä och möbellackering
Konservator	Martina Petersson & Carmen Deas, Målerikonservator
Antikvarisk medverkan	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne genom Jennie Björklund och Petter Jansson.
Byggnadstid	September 2011 – februari 2012
Slutbesiktning	14 februari 2012

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Planritning från underhållsplanen.

Norra Åsums kyrka uppfördes troligtvis under sent 1100-tal och bestod ursprungligen av långhus, kor, absid och det för nordöstra Skåne vanliga breda västtornet. Enligt den runsten som numera står i kyrkans vapenhus, berättas det att det var ärkebiskop Absalon (ämbetsperiod 1177–1201) och Esbern Mule som byggde denna kyrka. Under 1400 talet uppfördes de tillbyggnader på norra sidan som idag används som sakristia och dopkapell. Från början var den östra delen (dopkapellet) troligtvis gravkapell till ägarna på Lillöhus och den västra tillbyggnaden (sakristian) kan ha använts som vapenhus för den gamla norra ingången. Det fanns även ett vapenhus vid den gamla södra ingången, men detta revs på 1840 talet. En nisch under ena fönstret på den södra långhusväggen, samt en nött sten i golvet vittnar idag om vart denna ingång låg. 1804 byggdes nuvarande vapenhus i väster. Troligtvis var det även under 1400 talet som valven slogs i långhus och kor.

Värme installerades i kyrkan 1903, i form av en vedeldad varmluftspanna som spred värmen längs med en värmekanal under golvet. Denna byttes ut på 1950 talet mot el-radiatorer och bänkvärmare¹. 1970–71 gjordes en stor invändig och utvändig restaurering ledd av arkitekten Torsten Leon-Nilsson. Bland annat lades då golvvärme in i hela kyrkan, den gamla värmen plockades då bort. Golvet sänktes ca 70 cm i samband med detta och fick därmed den nivå det haft vid den senaste valvslagningen. I samband med golvsänkningen gjordes en arkeologisk undersökning där det framkom att kyrkan haft minst 5 olika golvnivåer. I golvet hittade man bland annat ett antal gravar och gravvalv. Man upptäckte även att de

¹ Underhållsplan Norra Åsums kyrka, Restaurator, 2004-10-08.

gamla medeltida sittbänkarna i sten på flera ställen i kyrkan var bevarade. Under restaureringen knackades stora delar av putsen ner både in- och utvändigt, varav man även kartlade kyrkobyggnadens murar². Målet med restaureringen 1971 var att så gott det gick föra tillbaka kyrkan till dess medeltida skick. Moderniteter som tillfördes kyrkan var en helt ny bänkinredning i lackad furu, samt en ny orgel som placerades längst fram i långhuset mot den norra väggen. Golvärmen rustades upp på 1990-talet. Bakgrunden till höstens arbeten i kyrkan är att golvvärmen på senare år varit svår att reglera vilket lett till att kyrkan blivit mycket varm under uppvärmningssäsong.

2008–2009 gjordes den senaste utvändiga renoveringen där bland annat tegeltaket tvättades, putsen lagades och fasaden avfärgades³. 2010 utfördes konserveringsarbeten på predikstolen, altarpopsatsen, dopfuntsbaldakinen samt epitafiet⁴.

Kyrkan från sydväst.

² För uppmättningsritningar och rapport angående detta hänvisas till Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien i Skånes arkiv.

³ Norra Åsum kyrka - utvändig renovering, AM, Lotta Eriksson, R2009:46

⁴ Norra Åsums kyrka - konserveringsarbeten, AM, Heikki Ranta, AR2010:51

Utförda arbeten

Värmekonvertering

Rören för det nya vattenburna värmesystemet drogs in genom sockeln till vapenhusets norra vägg och in i städskrubben, som kom att bli ett teknikrum där värmeväxlaren placerades. Platsen valdes för att redan existerande kulvertar för bland annat avloppsrör fanns på kyrkogården mot denna vägg. Detta minimerade åverkan på kyrkobyggnad. De nya schakten behövde inte grävas lika djupt, så risken för att hitta något oupptäckt i marken var liten. Grävningarna ute på kyrkogården, som utfördes av C4 energi, samt grävningarna av kulvertarna inne i kyrkan övervakades av Sydsvensk Arkeologi AB⁵.

Den gamla golvvärmen i byggnaden ligger relativt djupt ner i en betongplatta och har inte berörts av nya rördragningar och kulvertar i någon större utsträckning, utan fått ligga kvar. Dock är alla energikällor bortkopplade i och med att gammal el sanerats. Den nya värmen i kyrkan delas in i tre olika system som alla styrs var för sig. De olika systemen är golvvärmen i vapenhuset, bänkvärmare till bänkinredningen i långhuset, samt radiatorerna.

Inomhus drogs den nya huvudkulverten för rören från städskrubbens östra innervägg, snett genom vapenhuset mot mittgången i långhuset fram till korttrappan. Djupet på kulverten från valvbågen mellan vapenhus och torn i väster till triumfbågen mellan långhus och kor i öster rör sig mellan 22-27 cm.⁶ Anledningen till att djupet på vissa av mätpunkterna är omkring 5 cm lägre beror på att äldre tegelvalv upptäcktes i långhuset på ett par platser (läs vidare under övriga iakttagelser). En mindre kulvert utgår från huvudkulverten till dopkapellet i norr och framme vid koret dras rören ner under korttrappen (för att inte störa upplevelsen av triumfbågen).

Vapenhus

I vapenhuset lades ny vattenburen golvvärme in. Allt golvtegel togs upp, även i vindfånget, där bland annat anslutning till toalett och städskrubb finns. Tegelplattorna bilades till en början upp, men de flesta lossnade av sig själva efter hand. Efter att överblivet bruk försiktigt tagits bort från plattorna sparades dessa för att kunna återanvändas.

Rören till golvvärmen frästes ner i betongplattan och är dragna så att den varmaste värmen hamnar i entrén och mot den södra väggen (se planen s. 10). Golvvärmen är lagd med ungefär cc 300 i mellanrum. Golvvärmerören är 17 mm.

⁵ Markarbeten vid Norra Åsums kyrka, Christer Carlsson, SAB, R2011:56

<http://www.sydsvenskarkeologi.se/pdf/2011/2011-065.pdf>

⁶ Mättes med en dryg meters mellanrum; 23cm, 27, 22 (3 m från korttrappan), 23, 23, 27, 27, 24, 27, 27 (vid torndörren), 27, 24 (vid valvet), 22.

Teknikrummet med fjärrvärmerören.

Huvudkubvertens dragning genom vapenhuset.

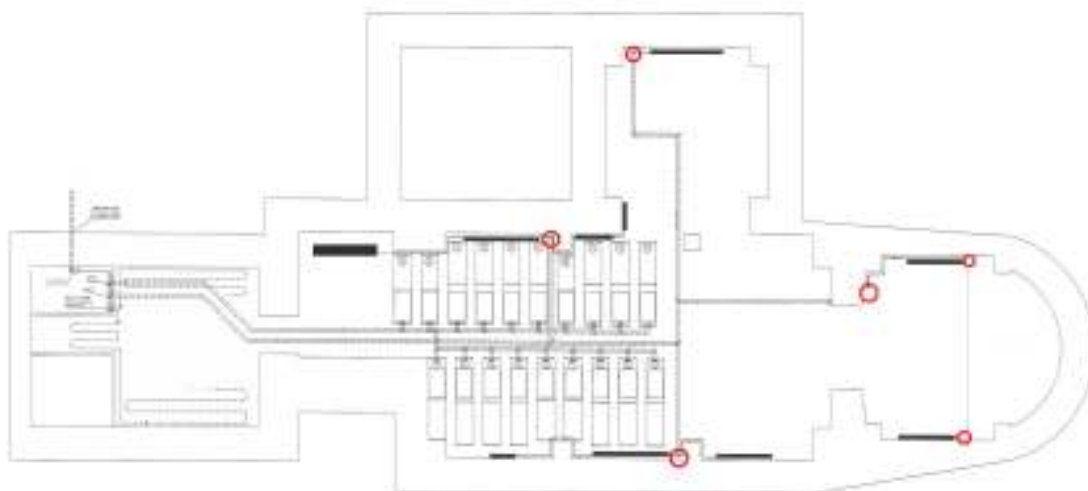

Huvudkubverten i länghuset.

Betongplattan i vapenhuset efter att kanaler frästs upp.

Långhus, kor och dopkapell

Plan över rördragningen samt radiatorernas placering. Förenklad plan över kyrkan, ej skalendig, J. Björklund.

Plattorna i vapenhuset togs upp på samma sätt som i långhuset och dopkapellet

Rören från kulvertarna till radiatorerna kommer upp på två ställen i långhuset, mot den södra väggen och motsvarande på den norra (röda markeringar på planen ovan). I koret kommer rören upp intill triumfbågen, samt direkt öster om de båda radiatorerna. Från dessa platser är de två rör som behövs till varje radiator dragna längs med väggarna. Rören är vitmålade 15 mm kopparrör, förutom i koret där rören är 22 mm. De vilar på L formade stöd av vit plast fastskruvade i golvet. Storlekarna på radiatorerna varierar och följande är en lista på märke samt storlek. Alla radiatorer står på och är fastskruvade i golvet om inget annat anges.

Radiatorerna (de svarta tjockare strecken på planen) är numrerade medsols från den norra väggen:

-
1. Lenhovda 30-special, 207 cm lång, 40 cm hög (mättes från golvet) och 28 cm djup.
 2. Lenhovda Duplex (förkortas LD) radiator, 280 cm lång och 70 cm hög.
 3. LD radiator, 140 cm lång och 70 cm hög.
 4. LD radiator, 100 cm lång och 70 cm hög.
 5. LD radiator, 270 cm lång och 70 cm hög.
 6. LD radiator, 200 cm lång och 70 cm hög.
 7. LD radiator, 200 cm lång och 70 cm hög.
 8. LD radiator, 200 cm lång och 70 cm hög.
 9. LD radiator, 280 cm lång och 70 cm hög.
 10. LD radiator, 90 cm lång och 70 cm hög, stående på golvet, men fastskruvad i muren vid gamla sydportalsnischen.
-

Radiatorer i långhus och kor.

Mittkylverten och rören till bänkvärmen.

Bänkvärmarna monterade.

Radiator 1 var planerad att placeras där medeltida sittbänkar i sten fanns, något som inte noterats i ansökningshandlingarna. Detta kunde varken antikvariska experten eller länsstyrelsen godkänna, så valet föll på en lägre och djupare radiator som ska placeras framför sittbänkarna. Radiator 10 var planerad att placeras i den gamla sydportalsnischen och i golvet där fanns en bred gammal och nött sten. Här valdes det att skruva fast radiatoren i väggen för den igensatta porten, då denna vägg troligtvis byggdes i samband med att vapenhuset revs på 1840 talet. Radiatorn står fortfarande med all tyngd på golvet.

Från huvudkylverten i mittgången utgår rör till var och en av bänkradiatorerna. Bänkinredningen i långhuset var inför värmekonverteringen en lös inredning som förskjutits så att bänkarna på norra och södra sidan inte stod i rad (jämför översiktsplanen på sidan 6 och relationsritningen på s. 10). För att kunna installera bänkvärmen krävdes att bänkinredningen fixerades och i samband med detta justerades även inredningen. Bänkarna skruvades fast i golvet med hjälp av vinkeljärn. Bänkvärmarna är av märket Lenhovda Tegnér Konvektor och har skruvats fast under bänkarna, två på varje bänk. Allt som allt monterades 36 bänkradiatorer på 18 bänkar, 9 på var sida mittgången.

Sakristia och absid

Enligt de första relationsritningarna skulle fjärrvärme dras in även i sakristian och absiden. Detta omvärderades dock allt eftersom arbetet fortskred. Frågan om att kunna reglera temperaturen i sakristian, eftersom den oftast används som ett omklädningsrum, samt är en uppsamlingsplats inför bröllop och dop, gjorde att valet föll på att installera en liten flyttbar fläktkonvektor här istället (modell Adax VG5 20 TV). Detta gjorde att golvet inte behövde brytas upp. Angående absiden så togs beslutet att vänta med att placera en radiator där.

Fläktkonvektorn i sakristian.

Återläggandet av huvudkulverten, gjutningen och rören till bänkvärmarna.

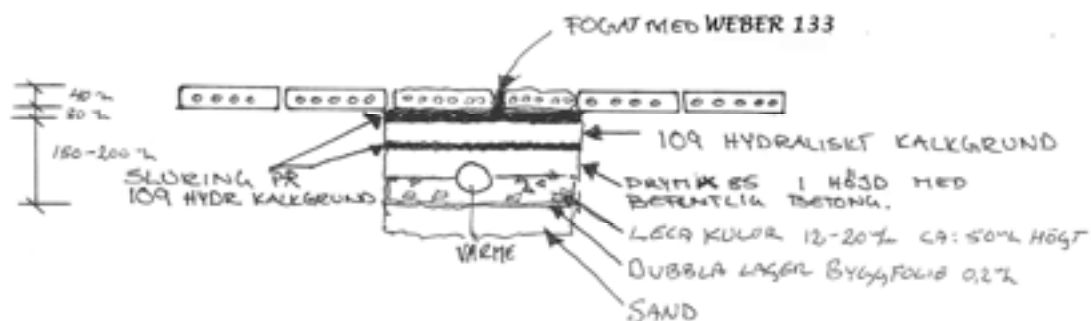
T.v. Den gjutna plattan där rören till bänkvärmen kommer upp. Mitten: golvet återlagt i dopkapellet. T.h. Golvfrisen i vapenhuset.

Efterlagning av golv

I och med att flera av golvplattorna gick sönder under upptagandet fanns vetskapen redan tidigt om att det inte skulle räcka till att återlägga hela golvet. I ett försök att spara in på golvplattor bestämdes det att låta värmerören till bänkradiatorerna komma upp genom en gjuten platta, istället för genom borrarade tegelplattor som först var tanken. Dock räckte golvteglet ändå inte. Då det inte gick att få tag på samma eller likvärdiga tegelplattor, originalplattorna var Veberöds i rött tegel 22x22 cm, bestämdes det att lägga en drygt 20 cm bred golvfris i granit längs med södra och norra väggen i vapenhuset, samt i hela vindfånget (Bjårlöv granit med finslipad yta). Den södra och norra väggen i vapenhuset är väldigt ojämna varför frisen fick en varierande bredd.

Vårt att upplysa om är att innan arbetena startade så kunde inte dörrarna mellan vapenhus och kor stängas på grund av golvets ojämnheter. Detta åtgärdades i och med golvarbetena.

Sättbruket är av hydrauliskt kalk. Det är även det bruket som använts till sluringen. Fogbruket är av kalk och cement och drogs med en trästicka. Golvet och kulvertarna fylldes igen enligt nedanstående;

Hur golvet igenfylldes. Se bilaga 2 för mer information om bruken. Ritad av Magnus Malm, Malms Byggservice.

Klimatloggar

Enligt länsstyrelsens beslut ska klimatet i kyrkan kontinuerligt mätas efter en värmekonvertering. Ett år efter att installationen är gjord ska mätresultaten utvärderas av en sakkunnig och skickas in till länsstyrelsen. Mätningarna ska göras vid olika mätpunkter och på olika platser. I slutändan ska dessa mätningar ligga till grund för framtida skötsel och reglering av kyrkans värmesystem och inomhusklimat⁷. Detta är viktigt, inte minst med tanke på kyrkans inventarier, men det är även viktigt att hålla de putsade väggytorna under uppsikt. Rekommenderad luftfuktighet är 40–60%. Kyrkorummet har anpassat sig till ett varmare klimat och kan komma att reagera på ändrade klimatförhållanden. Det finns inga mätningar av luftfuktigheten i kyrkan från innan värmekonverteringen på grund av att det ansågs att kyrkan hade ett för varmt klimat. Mätningar efteråt får göras

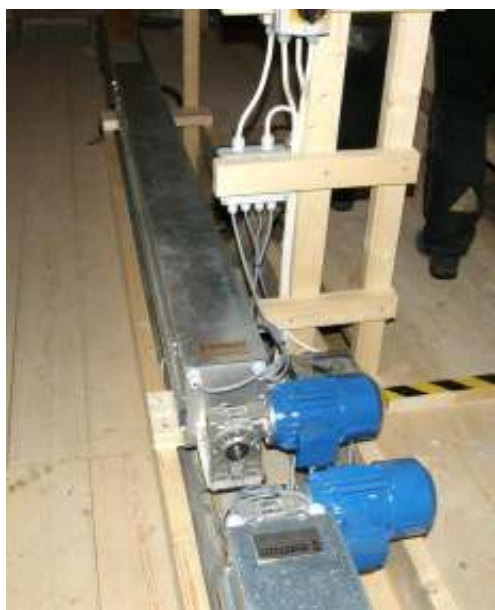
⁷ Beslut daterat 2011-09-07, Länsstyrelsen i Skåne län.

med bristande bakgrundsunderlag. Till det positiva hör dock att konservatorer gått igenom och rengjort inventarierna efter åtgärderna och därefter skrivit ett utlåtande. Även tegelgolvet och dess fogar bör hållas under uppsikt med avseende på att golvvärmen stängts av i större delar av kyrkan. Osäkerheten ligger främst i bristen på kunskap om hur isoleringen under den gamla golvvärmen ser ut.

Församlingen har införskaffat tre tvåkanals fukt- och temperaturdataloggers med extern fuktgivare (Testo 175 HI). Dessa har i kyrkan placerats vid predikstolen, på altarpupsatsens baksida, samt på orgeln. **Mätningarna startade den 16 mars, 2012.**

Lamphissar

De tre ljuskronorna i långhuset plockades ner inför arbetena i kyrkan. På vinden monterades motorerna och lådorna till vajrarna åt lamphissarna på brädor förankrade i landgången. Hålen för sladdarna drogs genom redan existerande hål i valvens mitt där tidigare krokar till ljuskronorna suttit. Dessa var dock inte helt raka så hålen fick kompletteras. Det gjordes med hjälp av slagborrmaskin utan slag. Hålen är drygt 32 mm stora. I och med att krokarna inte längre behövdes togs de bort och sparades på vinden ovanför vapenhuset. Lådorna till lamphissannordningen tog mycket plats av befintlig landgång på vinden, därför bestämdes det att komplettera och bredda denna för att förenkla framtida skötsel av lamphissarna. Kompletteringen av landgången gjordes av granvirke utan någon ny åverkan på takstolarna – delar av takstolarna kan vara mycket gamla. Lamphissarna styrs ifrån mixerbordet i långhuset och kan manövreras en åt gången eller alla samtidigt. Elledningarna mellan lamphissarna och mixerbordet är dragna genom tornet där existerande ledningar går.

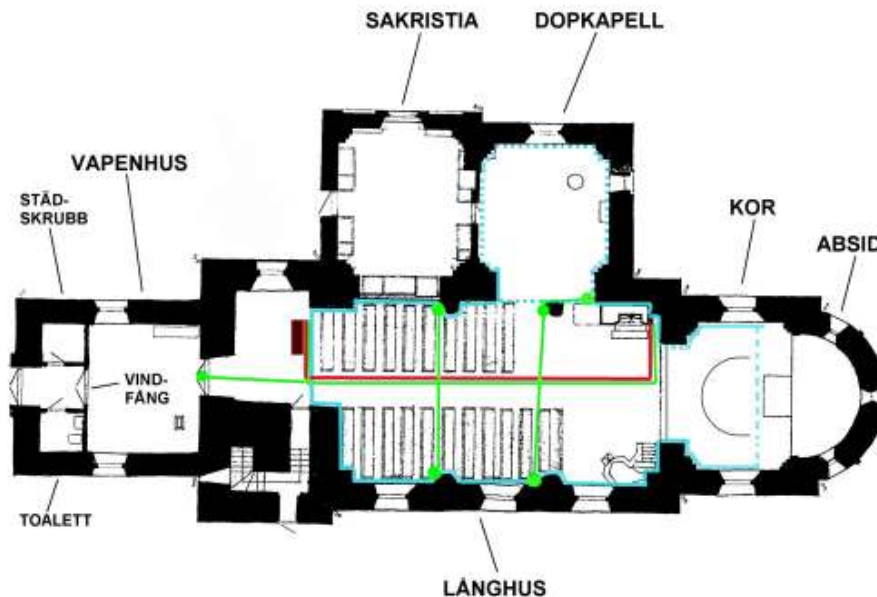

Lamphissarnas montering på vinden.

Ljuskronorna i långhuset som fått lamphissar.

Ljudsystem

Ljudslingans ungefärliga dragning, samt högtalarnas och mixerbordets placering.

Kablarna till högtalarna (markerad med en grön heldragen linje i situationsplanen ovan), samt en multikabel (markerad med en röd linje) lades ner i huvudkulverten. Till de platser där kablarna till högtalarna på valpelarna skulle dras förlängdes schakten för bänkvärmarna på de tre platser som detta berörde. Hörslingan (Univox PLF 300) är dragen längs med väggarna i långhuset och är placerad i 12 mm vitmålade kopparrör som vilar på samma L-formade stöd som rören till värmen (markerad med blå heldragen linje). I dopkapellet placerades hörslingan i en grund kulvert längs med väggarna (den blå prickade linjen). På den södra väggen i koret samt runt predikstolen ligger hörslingan ovan golv, men utan rör. Den är fastklistrad längs med väggen för att inte ligga helt lös och har inte kontakt med predikstolen.

Allt som allt har sex nya högtalare installerats. De fyra nya högtalare som använts i långhuset är av modellen JBL-CBT 100 och är vita för att matcha kyrkans väggar. De är 1 meter höga, ca 1 dm breda och ca 1,5 dm djupa och uppsatta med hjälp av en plathållare anpassad för högtalaren. Hålen till tre av högtalarna är borrade i pelarna på södra (två) och norra (en) väggen. Det är 4 hål till varje högtalare. De nedersta hålen sitter 162cm upp på pelarna och de översta 183 cm upp. En fjärde högtalare i långhuset sitter på den enda fristående pelaren och till denna har ett smidesjärn passats till pelaren för att undvika borrar. Smidesjärnet är tillverkat av Smedjan i Vä AB. Smidesjärnet är uppsatt så att hålen är på samma höjd som de övriga för högtalaren. Sladdarna till högtalarna är dolda i vita plastlister som är fastklistrade på pelarna. En högtalare av modell JBL CBT 50 (ca 0,5 meter hög, 1 dm bred och 1,5 dm djup) är placerad på väggen

bakom orgeln och riktad in mot dopkapellet. En högtalare av modell JBL Control 28 är placerad i vapenhuset ovanför dörrarna mellan vapenhus och långhus.

Högtalarna sköts från ett mixerbord som placerats längst bak i långhuset på den norra sidan. På orgelns västra vägg finns en Stagebox placerad och multikabeln är dragen mellan dessa.

Högtalare på den fristående pelaren

Mixerbordet.

Övriga åtgärder

Kyrkbänkar

Kyrkbänkarna skulle målas i en likvärdig kulör som existerande grå möbler. Kulören valdes dock utan att vare sig församling eller antikvariska experten var med och bestämde. Den skiljde sig i slutändan ganska markant från referensfärgen. Färgen som användes var från tillverkaren Diccursby, en alkyl- och aminohartsfärg som kallas Dicco Flex 30⁸. Kulörens NCS färg var S2005-G70Y. Bänkarna slipades först, på grund av att de var lackade, spacklades sedan och sprutmålades.

Underhåll och lagningar

I vindfånget sattes dörrstoppare upp utanför dörren till teknikrummet, samt till dörren mellan vindfång och vapenhus. Detta för att skydda väggar och hörn mot stötar.

En gammal spricka ovanför dörröppningen mellan vapenhus och vindfång lagades.

I och med att arbetena inne i vapenhuset gav till resultat att puts lossnade från vapenhuset norra yttervägg, ställdes krav att detta skulle återställas. Detta gjordes, men hade vid slutbesiktningen inte avfärgats på grund av osäkerheten att putsen skulle hålla, då den lades på under kallt väderlag. Bruket som användes var Webers hydrauliska kalkbruk (CAL 109).

I samband med att landgången på vinden kompletterades, förbättrades också tillgängligheten till vindsutrymmet ovanför vindfånget, dit anslutning finns genom en lucka i golvet från vapenhusets vind. Denna lucka satt tidigare löst,

⁸ http://www.tikkurila.se/files/3750/Diccoflex_30.pdf 2012-02-27

men fick nu gångjärn för att lättare kunna öppnas och stängas. En stege ner till utrymmet monterades och en lampa installerades. Detta utfördes utifrån ett brandsäkerhetsperspektiv.

På toaletten byttes den befintliga värmepumpen ut mot en ny. Skötbordet flyttades från den södra till den västra väggen till förmån för en ny utslagsback (den gamla plockades bort när städskrubben blev teknikrum).

Konservatorsarbeten

Inventarierna blev på grund av brister i intäckningen dammiga och konservator tillkallas för att rengöra. Framförallt var det mycket finkornigt cementdamm från upptagandet av golvplattorna som smutsade ner, men det uppdagas också att inventarierna troligtvis varit väldigt smutsiga redan innan. Predikstolen, altaruppsatsen, epitafiet, dopfuntsbaldakinen i dopkapellet, två tavlor samt en namntavla rengjordes med hjälp av varsam damsugning med damsugare med Hepa filter och mjuk borste, samt torkades av med en mikrofiberduk.

Altaruppsatsen innan rengöring.

Predikstolen efter rengöring.

Den nya utslagsbacken på toaletten.

Dörrstoppare utanför teknikrummet.

Avvikelser från handlingarna

Elvärme i form av en luftkonvektor installerades istället för den planerade vattenburna värmen i sakristian, detta enligt de av länsstyrelsen godkända relationshandlingarna. Detta var dock en åtgärd som föranledde mindre åverkan på kyrkobyggnaden i och med att ingen kulvert behövdes dras i golvet, samt även möjligheten att själva kunna bestämma värmen i sakristian, som ofta används som omklädningsrum. Ett råd är dock att kontakta en konservator angående förvaringen av textilierna i sakristian för att få rätt temperaturförordningar.

Planerad radiator och rördragning i absiden togs bort i konsultation med länsstyrelsen och antikvariska experten. Det förlitas på att radiatorerna i koret avger tillräckligt med värme för att värma upp absiden. Skulle det, mot förmodan, behövas mer värme så kan en elektrisk radiator installeras även här.

I och med att flera golvtegelstenar gick sönder under upptagningen så räckte inte antalet till att återlägga utrymmena i vapenhuset, samt vindfånget. På grund av svårigheten att få tag på samma eller likvärdigt golvtegel togs beslutet att lägga granitgolv i vindfånget samt som en fris längs södra och norra väggen i vapenhuset.

Radiatorn som placerades i nischen vid den gamla sydportalen är inte fastskruvad i golvet eftersom en större sten låg där. Istället skruvades radiatorn fast i väggen. Detta godkändes utifrån ett antikvariskt perspektiv då sydportalen troligtvis murades igen i samband med att det södra vapenhuset revs på 1840 talet. Alltså borrades det inte i någon medeltida mur.

Placeringen av radiatorn, mot den norra väggen där medeltida sittbänkar i sten fanns, var svårare att lösa då inga av dessa hinder omtalades i ansökningshandlingarna. Detta gjorde att beslutsprocessen blev långdragen. Till sist beslutades, av länsstyrelsen, att placera en lägre och djupare radiator framför sittbänkarna. Denna var dock inte monterad vid slutbesiktningen.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Det uppdagades tidigt att det fanns stora brister i planeringsunderlaget. På grund av avsaknaden av ordentliga projekteringsmöten gick mycket av beräknad byggtid åt till att reda ut frågor och tillvägagångssätt som skulle ha diskuterats långt tidigare. Inga arbetsbeskrivningar hade upprättats och det delade entreprenörskapet gjorde att de olika entreprenörerna inte visste vad de andra skulle göra. Anvisningarna till entreprenörerna skedde muntligt genom samordnaren för projektet och flera gånger togs beslut av denne som borde ha konsulterats med både församlingen och antikvariska experten. Arbetet var rejält försenat redan från början, kyrkan hade redan varit stängd i en månad vid startmötet, och tidshetsen ledde till att många beslut jäktades fram, vilket i sin tur resulterade i att viktiga antikvariska frågor lades åt sidan.

Samordnaren ombeddes flera gånger av den antikvariska experten att kontakta en konservator för att dels gå igenom inventarierna och kartlägga deras tillstånd inför arbetena i kyrkan, dels för att få rätt instruktioner över hur inventarierna skulle täckas in för att undvika skador och nersmutsning. Eftersom entre-

prenörerna som täckte in inventarierna inte hade erfarenhet av att arbeta i kyrkor sedan tidigare, var det extra viktigt ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Tyvärr skedde inte detta och intäckningen förblev bristfällig under arbetena.

Ett annat resultat av att entreprenörerna saknade erfarenhet av att arbeta i kyrkor visar sig när det kommer till valda arbetsmetoder i kyrkan. Bilningsmaskiner användes i vapenhuset för att få upp golvplattorna, vilket troligtvis är anledningen till att puts ramlat ner från ytterväggarna. Under återläggandet av golvet ställdes bruksblandaren inne i långhuset, eftersom det enligt hantverkarna var för långt att gå om blandaren hade placerats utomhus.

Kyrkbänkarna skickades iväg på målning utan att vare sig församlingen eller antikvariska experten varit med om val av kulör eller färgsort. På ett tidigt byggmöte nämnde församlingen att de ville ha samma färg på kyrkbänkarna som ett skåp och en bänk i en grå ton som redan fanns i kyrkan hade, men inget beslut togs, inga kulörer med NCS kod valdes ut. När bänkarna kom tillbaka till kyrkan så visade det sig att de inte målats i samma färg som de andra möblerna. Samma sak gällde högtalarna till ljudsystemet. Inte heller här hade den antikvariska experten konsulterats i frågor som rört utformning och placering. Utformningen av dessa kan möjligen vara av begränsad art, men en diskussion om alternativ storlek hade varit värdefull eftersom de valda högtalarna kan tyckas vara i största laget.

På ett tidigt stadium uppdagades även att beslut för allt som planerades inte fanns. Hörslingan och montering av högtalare i kyrkorummet, samt grävningarna ute på kyrkogården fanns inte med i tillståndet från länsstyrelsen. Nya ansökningshandlingar skrevs därför och skickades in. I samband med detta valde församlingen att frånta samordnaren som ansvarig för arbetena i kyrkan och en extern projektledare tillsattes. Detta gjorde att arbetena blev mer preciserade och bygghandlingar började skrivas.

Den radiator som i slutändan bestämdes att placeras vid de medeltida sittbänkarna i långhuset var inte den mest funktionsanpassade lösningen. Här pågick en diskussion mellan den antikvariska experten och församlingen om alternativa lösningar, men i slutändan fick länsstyrelsen det sista ordet.

Sammanfattningsvis kan meddelas att utifrån Länsstyrelsen i Skåne läns båda beslut, samt efter konsultation med handläggarna på länsstyrelsen, är arbetena utförda till godkännande. Resultatet hade dock kunnat bli ännu bättre om ordenliga projekterings- och planeringshandlingar utförts innan arbetena startade. Dock är det ett mycket positivt initiativ av församlingen att ta ett samlat grepp för att lösa kyrkans klimatproblematik.

lakttagelser under arbetet

Under golvplattorna i långhuset hittades ett upphöjt tegelparti som sträckte sig igenom långhuset. Detta dokumenterades på inrådan av arkeolog och rördes inte mer. Vid vidare eftersökning har det visat sig att detta troligtvis kan ha varit det murade gravvalv som hittades i samband med utgrävningarna på 1970-talet, när

golvet sänktes med 70 cm. I den besöksbroschyr som kyrkan tillhandahåller så står det följande om gravvalvet:

"I långhusets mitt upptäcktes ett murat gravvalv av tegel med vitputsade innerväggar. Det var nästan upp till taket fyllt med mycket svårt skadade rektangulära träkistor av enkelt utförande. Om den höga barndödligheten vittnade det stora antalet barnkistor. Gravvalvet torde ha tillkommit under 1600- eller 1700-talet. Det är dock oklart vilken släkt som vilar här."

Delar av det upphöjda tegelpartiet, det längst åt väster, kan ha varit platsen som var tillägnad kyrkans patronus⁹.

Antikvariska experten ombads vara med vid borrningarna av hålen till högtalarna eftersom det antogs kunna finnas rester av gamla målningar eller putslager på valvpelarna. Dock kunde det snabbt avfärdas att några sådana rester skulle vara kvar på dessa platser, för putslagret på pelarna var bara drygt 2 mm tjockt. Ett undantag var ett borrhål på den södra väggen där putslagret var tjockare – drygt 5 mm. Enligt Underhållsplanen kan det vara så att eventuella målningar förstörts redan så tidigt som på 1700 talet, alternativt vid en upprustning 1906, men det ska inte bortses.

Kyrkan var även innan påbörjade arbeten väldigt smutsig med sotiga väggar, spindelväv och damm i valven. Detta är något som bör göras något åt så småningom. En snabb besiktning i långhuset visar att det åtminstone finns bom på två platser på den södra väggen. Det är viktigt överhuvudtaget att återkoppla till konservator i samband med att det nya värmesystemet sätts i gång och mätningar börjar göras. Både konservator och länsstyrelsen uppmanar församlingen att ge akt på sprickor och putsnedfall och dokumentera dessa.

Kyrkan har ingen bra plats för rullstolar och barnvagnar och förslag gavs att helt plocka bort den skärm som står längst fram i kyrkan framför första bänkraden på den södra sidan. I och med att sittbänkarna fixerats till följd av bänkvärmen, samt att ett antal bänkar plockats bort så blev placeringen av dessa anorlunda och skärmen hamnar ett par meter ifrån närmsta bänk. Församlingen ser helst att skärmen plockas bort helt, medan länsstyrelsen och antikvariska experten föreslog kompromissen att flytta skärmen så att den står framför första bänkraden. Detta ger mer plats längst fram i långhuset och plats för barnvagnar eller rullstolar. Eftersom det tidigare funnits en skärm på andra sidan också, så är länsstyrelsen av den uppfattningen att även denna bör sättas tillbaka/rekonstrueras för att få symmetri i kyrkan. Vid slutbesiktningen hade inte någon av skärmarna återsatts och detta påpekades. Församlingen hade även placerat en extra bänk längst fram på den södra sidan, denna är dock ej fastskruvad.

⁹ Vård och underhållsplan, 2004-10-08, skriven av dåvarande Restaurator.

Handlingar med relevans för ärendet

2011-09-07	Beslut 1; värmesystem och lamphissar, Länsstyrelsen i Skåne län
2011-09-27	Protokoll för startmöte/byggmöte 1, Svenska Kyrkan
2011-10-14	Protokoll för byggmöte 2, Svenska Kyrkan
2011-10-20	Protokoll för byggmöte 3, Svenska Kyrkan
2011-11-03	Protokoll för byggmöte 4, Svenska Kyrkan
2011-11-14	Protokoll för byggmöte 5, Svenska Kyrkan
2011-11-15	Beslut; Arkeologisk förundersökning för markarbeten, Länsstyrelsen i Skåne län
2011-11-17	Projekteringsmöte 1; el, WSP
2011-11-21	Protokoll för byggmöte 6, Svenska Kyrkan
2011-11-28	Protokoll för byggmöte 7, Svenska Kyrkan
2011-12-01	Minnesanteckningar från länsstyrelsens tillsynsbesök
2011-12-06	Beslut 2; Hörslina & ljudanläggning, Länsstyrelsen i Skåne län
2011-12-09	Protokoll för byggmöte 8, Svenska Kyrkan
2011-12-16	Protokoll för byggmöte 9, Svenska Kyrkan

Källor och litteratur

- Underhållsplan Norra Åsums kyrka*, Restaurator, 2004-10-08.
Norra Åsums kyrka i Kristianstad, en handledning för besökare, Mårten Elgström, 1981
Norra Åsums kyrka - konserveringsarbeten, Heikki Ranta, AR2010:51
Norra Åsum kyrka - utvändigt renovering, Lotta Eriksson, R2009:46
Handlingar från restaureringen 1971 i Regionmuseet Kristianstads arkiv

Kristianstad 2012-04-18

Jennie Björklund

Bilaga 1

Kyrkans nordvästra fasader med skorstenen till värmepannan fortfarande kvar. Bild: ATA

Långhuset före arbetena, bilden tagen mot väst.

Exempel på vinkeljärn som bänkarna är fastskruvade i golvet med.

Högtalarna på den södra väggen, samt bänkinredningens nya färg.

Uppfästningen av högtalaren på den fristående pelaren.

Exempel på de tre rör som går längs väggarna, de två översta för värmen, det understa är hörslingan.

Stageboxen på orgeln.

Rören dragna under korrtrappan.

Hörslingan vid predikstolen.

Sprickan ovanför västentrén i vapenhuset före och efter lagning.

Givarnas placeringar bakom altaruppsatsen, vid predikstolen samt bakom orgeln.

Sydportalsnischen med den nötta stenen i golvet.

Samma nisch med radiatorm monterad.

Den gamla och bitvis helt söndervitrade golvvärmen.

Där lamphissarna går genom valvet.

Murarna arbetar med att återlägga tegelgolvet.

Högtalaren i vapenhuset

Högtalaren bakom orgeln

weber.base 133 putsbruk b hand

Produktbeskrivning

weber.base 133 är ett specialanpassat förbruk för putsbruk med ett utmärkt utslagsförhållande i starkt slipat betong. Den är utvecklad för att användas i putsbruk med en bindemedelhalt på 13-15% och en vattning på 10-12 liter per kg betong. För ytterligare information kontakta vår tekniska support på 08 731 10 10.

Användningsområde

weber.base 133 används till handanvända putsbruk i betong. Används till handanvända putsbruk i betong. Används till handanvända putsbruk i betong. Används till handanvända putsbruk i betong.

Utvärdering

Undersökning av fogar och stålarna.

Förpackning

weber.base 133 förpackas i 25 kg och 50 kg behållare. Användning med hjälp av spade och skovel.

Blandning

Blanda med vatten i måttligt vattenblandare 3-4 min eller i betongblandare 1-2 min.

Applikering

Skeda på den nygjorda betongen eller grundslaget. Blanda till en konsistens som gör det möjligt att applicera med spade och skovel. Den nya putsen appliceras på ett sätt som säkerställer god kontakt med underlaget.

Efterbehandling

Putsbudet ska hållas fuktigt i minst 3 dygn. Användning med hjälp av spade och skovel.

Praktiska tips

Skred är ett vanligt problem vid applicering av putsbruk. Detta kan undvikas genom att använda ett spade och skovel som är utrustade med en speciell form för att säkerställa god kontakt med underlaget.

Observera

Putsbudet ska hållas fuktigt i minst 3 dygn. Användning med hjälp av spade och skovel.

Lagring

Ca 12 månader i sin utpackning.

sida 1/1
18.03.2011

weber.cal 109 hydraulisk kalkgrund

Produktbeskrivning

weber.cal 109 är ett hydrauliskt kalkbruk som används för att förbereda underlaget för ett hydrauliskt kalkbruk. Det är utvecklad för att användas i kalkbruk med en bindemedelhalt på 13-15% och en vattning på 10-12 liter per kg kalk. För ytterligare information kontakta vår tekniska support på 08 731 10 10.

Användningsområde

weber.cal 109 används till hydrauliskt kalkbruk i betong. Används till hydrauliskt kalkbruk i betong. Används till hydrauliskt kalkbruk i betong. Används till hydrauliskt kalkbruk i betong.

Utvärdering

Undersökning av fogar och stålarna.

Förpackning

weber.cal 109 förpackas i 25 kg och 50 kg behållare. Användning med hjälp av spade och skovel.

Blandning

Blanda med vatten i måttligt vattenblandare 3-4 min eller i betongblandare 1-2 min.

Applikering

Skeda på den nygjorda betongen eller grundslaget. Blanda till en konsistens som gör det möjligt att applicera med spade och skovel. Den nya kalken appliceras på ett sätt som säkerställer god kontakt med underlaget.

Efterbehandling

Putsbudet ska hållas fuktigt i minst 3 dygn. Användning med hjälp av spade och skovel.

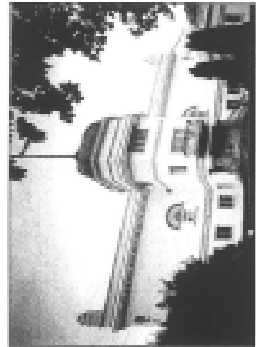
Praktiska tips

Skred är ett vanligt problem vid applicering av kalkbruk. Detta kan undvikas genom att använda ett spade och skovel som är utrustade med en speciell form för att säkerställa god kontakt med underlaget.

Observera

Putsbudet ska hållas fuktigt i minst 3 dygn. Användning med hjälp av spade och skovel.

sida 1/1
24.03.2011

Produktbeskrivning

weber.cal 109 är ett hydrauliskt kalkbruk som används för att förbereda underlaget för ett hydrauliskt kalkbruk. Det är utvecklad för att användas i kalkbruk med en bindemedelhalt på 13-15% och en vattning på 10-12 liter per kg kalk. För ytterligare information kontakta vår tekniska support på 08 731 10 10.

Användningsområde

weber.cal 109 används till hydrauliskt kalkbruk i betong. Används till hydrauliskt kalkbruk i betong. Används till hydrauliskt kalkbruk i betong. Används till hydrauliskt kalkbruk i betong.

Utvärdering

Undersökning av fogar och stålarna.

Förpackning

weber.cal 109 förpackas i 25 kg och 50 kg behållare. Användning med hjälp av spade och skovel.

Blandning

Blanda med vatten i måttligt vattenblandare 3-4 min eller i betongblandare 1-2 min.

Applikering

Skeda på den nygjorda betongen eller grundslaget. Blanda till en konsistens som gör det möjligt att applicera med spade och skovel. Den nya kalken appliceras på ett sätt som säkerställer god kontakt med underlaget.

Efterbehandling

Putsbudet ska hållas fuktigt i minst 3 dygn. Användning med hjälp av spade och skovel.

Praktiska tips

Skred är ett vanligt problem vid applicering av kalkbruk. Detta kan undvikas genom att använda ett spade och skovel som är utrustade med en speciell form för att säkerställa god kontakt med underlaget.

Observera

Putsbudet ska hållas fuktigt i minst 3 dygn. Användning med hjälp av spade och skovel.

sida 1/1
18.03.2011

Saint-Gobain Hydrauliska AB
Sveväg 10
141 86 Skövde
Tel: 08-731 10 10
http://www.weber.se

Regionmuseets E-rapportserie 2012

Kulturmiljö

1. Ruveröds kvarn – restaurering av kvarnbostaden, Riseberga sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2011
2. Helsingborgs konserthus – fasadrenovering, byte av dörrar och fönster samt renovering av skärmtak, Helsingborgs stad, AM, Maria Sträng, 2011
3. Kulturhistorisk värdering, återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling, dokumentation, Kerstin Börjesson 2012
4. Norra Skrävlinge kyrkogård, vård- och underhållsplan, Norra Skrävlinge sn, Kerstin Börjesson, 2012
5. Bäckaskogs kloster, Renovering bar och reception, Kiaby sn, AM, Kerstin Börjesson, 2012
6. Norra Åsums kyrka – värme, ljud och ljus, Norra Åsums sn, AM, Jennie Björklund, 2011-2012

Förkortningar:

AF- antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AM- antikvarisk medverkan
AU- arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt
FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD- murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning
PJ- projektrapport
VP- vårdplan
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD- byggn-ark-dokumentation
BMU- byggnadsminnesutredning

